

Resum

L'acolliment residencial és una de les mesures de protecció dirigida a infants i joves tutelats per l'administració. Els anomenats centres residencials, cases per a infants o pisos d'autonomia són dispositius en què aquesta mesura pren cos. Aquest escrit es pregunta pel significat de l'acolliment residencial i la seva materialització institucional. Es pregunta què pot fer que aquets llocs siguin viscuts per infants i joves com a espais d'atenció i cura, però també com una casa pròpia. Preguntar-se per la potencialitat dels centres residencials com a elements generadors de canvi, de salut, i alhora pel paper que hi poden desenvolupar infants i adolescents. D'altra banda, es considera la presència del ciberespai com un altre espai en la vida quotidiana dels centres, sobretot amb l'aparició dels telèfons intel·ligents, preguntant-se pel paper que pot jugar l'espai virtual en relació amb el que pot oferir la realitat física. Finalment, es planteja quines condicions generals podrien contribuir a afavorir la vivència del centre residencial com a casa pròpia per part dels infants i adolescents que hi viuen.

Paraules clau

Infància, adolescència, acolliment residencial, casa, ciberespai.

El acogimiento residencial en el sistema de protección: lugar, casa y ciberespacio

El acogimiento residencial es una de las medidas de protección dirigida a niños, niñas y jóvenes tutelados por la administración. Los llamados centros residenciales, casas para niños y niñas o pisos de autonomía son dispositivos en los que esta medida toma cuerpo. Este escrito se pregunta por el significado de la acogida residencial y su materialización institucional. Se pregunta qué puede hacer que estos sitios sean vividos por niños, niñas y jóvenes como espacios de atención y cuidado, pero también como una casa propia. Preguntarse por la potencialidad de los centros residenciales como elementos generadores de cambio, de salud, y al mismo tiempo por el papel que pueden desarrollar niños, niñas y adolescentes. Por otra parte, se considera la presencia del ciberespacio como otro espacio en la vida cotidiana de los centros, sobre todo con la aparición de los teléfonos inteligentes, preguntándose por el papel que puede jugar el espacio virtual en relación con lo que puede ofrecer la realidad física. Por último, se plantea qué condiciones generales podrían contribuir a favorecer la vivencia del centro residencial como casa propia por parte de los niños, niñas y adolescentes que viven en ella.

Palabras clave

Infancia, adolescencia, acogimiento residencial, casa, ciberespacio.

Residential care in the protection system: place, home and cyberspace

Residential foster care is one of the protection measures provided for children and young people under administrative care. These measures take the form of facilities known as "residential centres", "children's homes" or "autonomy apartments". This paper questions the meaning of residential care and its institutional materialisation. It asks what can be done to enable children and young people to experience these facilities as spaces of care and attention, and also as a home of their own. It asks about the potential of residential centres as elements to generate change and health, and about the role that children and adolescents can play there. The presence of cyberspace is also considered as another space in the daily life of the centres, particularly after the appearance of smartphones, and the role that virtual space can play in relation to what physical reality can offer is explored. Finally, consideration is given to the general conditions that could help to make the experience of the residential centre by the children and adolescents who live there one of being in their own home.

Keywords

Childhood, adolescence, residential care, home, cyberspace

Com citar aquest article:

Ibáñez Perera, J. (2022).

L'acolliment residencial en el sistema de protecció: lloc, casa i ciberespai. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 81, p. 59-76.

La casa és el nostre racó del món.
Gaston Bachelard

Introducció

Una de les mesures dirigides a la protecció de la infància i l'adolescència en situació de desemparament és l'acolliment residencial. Es tracta d'una mesura recollida en les diferents lleis sobre la infància desenvolupades per les comunitats autònomes i vinculada al desemparament, és a dir, quan l'infant o l'adolescent es troba en una situació en què no disposa dels elements bàsics per al desenvolupament integral de la seva personalitat i per a la seva protecció i, per tant, cal fer una retirada de les funcions tutelars als pares i separar l'infant o l'adolescent de la seva família (Llei 14/2010). El desemparament implica, doncs, la retirada de les funcions tutelars dels pares, que passen a l'administració, i la separació de l'infant o l'adolescent de la seva família sota una mesura d'acolliment en família extensa, en família d'acollida, residencial o en situació de preadopció.

D'altra banda, no és estranya la referència a l'acolliment residencial com la menys desitjable d'entre les mesures que impliquen una separació de l'infant o adolescent de la seva família. Aquesta valoració potser remet a l'origen d'aquesta intervenció, en que apareixen les grans institucions hospiciaries. La voluntat de desvincular-se de tot allò que significaven aquells espais institucionals ha fet que termes com *llar* o *casa* apareguin sovint quan es parla del lloc on han de residir els infants i adolescents que es troben sota la tutela de l'administració.

Cal assenyalar la diferenciació que les diferents legislacions fan respecte al tipus de recurs assistencial de què s'haurà de disposar. Així, en el cas de Catalunya, la Llei 14/2010, dels Drets i Oportunitats en la Infància i l'Adolescència, en el seu article 133 diferencia "unitats d'educació intensiva", adreçades a adolescents que presenten problemes de conducta. De la mateixa manera, la Llei 4/2021, de 27 de juliol, de la Infància i Adolescència d'Andalusia, en el seu article 112 diu: "de l'ingrés a centres de protecció específics de menors amb problemes de conducta".

Aquest escrit es limita a aquells centres residencials que atenen infants i adolescents en situació de desemparament i que, si més no inicialment, no presenten alteracions prou greus com per haver de ser atesos en entorns més contenidors. Parlarem, doncs, de centres que "han d'ésser oberts, integrats en un barri o una comunitat, i s'han d'organitzar sempre en unitats que permetin un tracte afectiu i una vida quotidiana personalitzats", tal com indica la Llei 14/2010, en el punt 3 de l'article 132. Centres on l'atenció diària anirà a càrrec de l'educador. Alguns dels autors han aprofundit més en les característiques que haurien de tenir:

La característica més elemental de l'acolliment residencial és que constitueix una llar, un espai de convivència que promou el desenvolupament integral i això implica parar més atenció a les característiques arquitectòniques, d'emplaçament, de mobiliari i de confort. El disseny de les llars ha de facilitar, per sobre d'altres coses, la tasca per a la qual estan creades i això inclou aspectes com sentir-se confortables i segurs en un ambient que ajudi a crear un autoconcepte positiu, en relació amb la comunitat i els seus recursos, i possibilitant una convivència estable i estimulants. (Fernández del Valle et al., 2012)

En aquesta segona consideració del que haurien de ser aquests dispositius d'atenció, trobem dos conceptes que remetent al títol de la mesura de protecció: *acolliment* i *residencial*. Alhora, hi trobem la paraula *llar* com allò que aquests llocs han de representar per als infants i adolescents a qui van dirigits. Per tant, serà interessant preguntar-nos sobre el significat dels termes assenyalats: *acollir* i *residir*, així com què és allò que fa d'una casa una llar.

Sobre l'acollir i el residir

El diccionari dona com una de les accepcions de la paraula *acollir*: “Rebre, admetre algú a casa nostra”; i també: “Protegir, emparar” (DIEC 2). Acollir relaciona una persona que fa una acció sobre una altra, que li fa lloc, un lloc on viure, i que mostra preocupació per atendre-la. En el nostre cas, podríem entendre que es tractaria de l'administració, representada en els educadors i altre personal (per exemple, les cuineres) que haurien de desplegar l'acció d'emparar i donar aquest lloc als infants i adolescents necessitats d'ésser acollits.

Pel que fa a *residir*, el mateix diccionari ho defineix com “habitar permanentment o per un temps considerable un lloc”. Considerar aquesta definició en el cas que ens ocupa ens porta a diferenciar dos col·lectius que comparteixen l'espai d'acollida. D'una banda, el dels infants i adolescents que viuen d'una forma estable en el lloc, aquells que podríem dir que realment hi resideixen, i de l'altra, el de les persones que en tenen cura i per a les quals aquest lloc no és la seva residència sinó el seu lloc de treball. Tenim, així, un espai singular, on uns tenen el seu habitatge i els altres hi treballen.

Tenim un espai singular on uns tenen el seu habitatge i els altres hi treballen

Però, què suposa per a l'infant o adolescent arribar a aquest nou lloc? Què fa que pugui arribar a ser sentit com *casa seva*, com la seva llar?

La casa

Sobre l'arribada. Un lloc on viure

Arribar a la nova “casa” implica una separació i alhora un viatge. Una separació, de vegades no desitjada, de la casa familiar i el desplaçament des d'aquesta a un lloc desconegut. Es tracta d'un recorregut d'una distància física, però també psíquica. Sovint en diferents etapes, passant per altres llocs, on romandrà provisionalment tot esperant el que ha de ser el seu destí¹.

Allunyar-se de la casa familiar, de les relacions socials, del paisatge quotidià, de vegades de la pròpia cultura. Marxar d'una casa que, si bé queda enrere pel que fa a la ubicació física, també es trasllada amb l'infant o adolescent protagonista del viatge. Amb ell va tot allò que ha estat la casa familiar fins llavors, les seves relacions, els seus desitjos i esperances, els seus dolors..., i també la imatge dels espais físics que el conformen.

El primer esbós de la nova casa pren dues direccions. La primera, referent a allò que roman com a viscut, que pot comportar el temor a la repetició d'un patró negatiu. La segona, en referència a un nou lloc que ja comença a actuar com a depositari d'esperances

Una casa familiar determinant, en tant que és on es construeix *la ciència de l'espai* (Fleury, 2015). On l'infant aprèn el significat i la funció dels diferents espais que constitueixen la casa. Aquesta casa natal també es la que desenvolupa la jerarquia de les diverses formes d'habitar i viure. La casa familiar marcarà, doncs, la relació del nouvingut amb el lloc on haurà a viure. La seva manera particular d'entendre els diferents espais de la casa que el rep. La relació amb les habitacions, el menjador o la cuina es veurà influïda per les seves experiències anteriors en espais similars de la seva casa familiar. Caldrà tractar d'entendre quina és la posició i ús de cada un d'aquests espais, què ens explica de la seva percepció i vivències, de la història personal respecte cada una de les parts que conformen la casa. També en relació amb el paper que juguen dins de la seva cultura, tant familiar com social, en el cas d'aquesta última especialment quan és diferent de la que l'acull. Com serà viscuda cada secció de la casa que el rep? Quina relació establirà *en i amb* cada una d'elles?

El primer esbós de la nova casa es produirà amb la comunicació a l'infant o adolescent del lloc on s'ha decidit que residirà. Aquest anunci suposa l'aparició d'una casa encara no materialitzada. La formació d'un imaginari, d'un *espectre*, entès com allò que actua sense existir físicament. Un espectre que pren dues direccions. La primera, referent a allò que ja no hi és però que roman com a viscut, que pot comportar el temor a la repetició d'un patró negatiu (la casa natal). La segona, en referència a un nou lloc que ja comença a actuar com a depositari d'esperances, i també de temors a allò que no es coneix². *Front a la casa natal treballa la imatge de la casa somiada*, ens diu Gaston Bachelard (Bachelard, 2016).

El lloc on encara ha d'arribar comença, doncs, com un lloc imaginari que, en la seva virtualitat, suposa l'aparició de quelcom diferent al que ha viscut fins aleshores, tant en el seu sentit d'espai físic per conèixer com en el de marc on hi haurà tot un seguit de noves relacions.

Considerar aquesta doble direcció a la qual remet l'imaginari de la casa que construeix l'infant o l'adolescent implica tenir present les possibles vivències a la casa o les cases anteriors, i alhora reconèixer la potencialitat del nou espai que el vol acollir. Un lloc pot obrir la possibilitat de reordenar les imatges, els pensaments, els afectes, els desitjos i les creences associats a la ment de qui arriba permet construir una narrativa de futur que no sigui presonera del passat (Fisher, 2020)³.

La casa no és simplement un lloc on viure, sinó que es tracta d'una imatge construïda per una compilació de records i vivències que, com a espai habitat, transcendeix l'espai físic (Bachelard, 2016). Per tant, des del moment de la comunicació a l'infant o adolescent del lloc on anirà a viure, començarà a conformar-se aquesta imatge.

Fer casa. Sentir-se a casa

La capacitat de la casa per a transcendir el simple lloc físic es troba lligada al fet de ser un espai habitat. Fer casa, arribar a sentir-la com a llar suposa poder habitar-la. I és aquest *habitar* que Heidegger (1951) relaciona amb el fet de construir, d'intervenir sobre un espai. Per tant, per a poder "sentir-se a casa", cal també que pugui ser construïda. En el nostre cas, en què es podria concretar aquesta construcció? En el fet de poder intervenir en els espais que conformen l'interior de la casa.

L'habitació assignada constitueix el primer espai on el nouvingut pot construir un lloc propi vinculat a la individualitat i la intimitat. Territori que, amb la seva porta, estableix una frontera amb la resta d'estances de la casa. Tot i que sigui una habitació compartida, l'ordre que hi estableixi el seu ocupant, com la decori i l'ús que en faci ens parla tant de la singularitat i el moment de l'infant o del jove, com de les seves relacions familiars, socials i culturals respecte a aquest lloc d'intimitat (Perla Serfaty-Garzon, 2003). Poder incidir en aquest espai, poder construir-lo, seria el primer pas per a poder reconèixer-lo com un lloc que és sentit com a propi. L'habitació pròpia, amb els seus subespais de més privacitat, de més intimitat (armaris, calaixos, etc.).

Tanmateix, la casa no pot quedar reduïda a l'habitació personal. Habitar, en el seu sentit de construir, suposa poder participar també en l'estructuració i la decoració dels espais comuns. Poder aportar quelcom d'allò que és propi, subjectiu, a allò que és compartit. I això no és factible sense la invitació i l'estimulació per part dels adults que tenen cura dels nens o adolescents que hi viuen.

Per a poder "sentir-se a casa", cal també que pugui ser construïda

Habitar, en el seu sentit de construir, suposa poder participar també en l'estructuració i la decoració dels espais comuns

L'acceptació per part de l'equip educatiu d'un pis residencial de la demanda d'unes joves emigrades de posar un test de menta fresca al balcó per a poder fer el te, o dels educadors d'un altre pis permetent que els infants i joves poguessin preparar un lloc de relaxació en una zona del menjador que havia quedat lliure de mobles, són petits gestos d'aquest construir que implica l'autèntic habitar. Podem preguntar-nos què pot representar la menta fresca en el cas de les noies emigrants, sobre la connexió que estableix amb el seu lloc d'origen, sobre el paper que juga com a element de seguretat en un entorn que els és, en gran part, desconegut.

Pel que fa al cas de "l'espai de chill-out" (definit així pels seus creadors), va suposar l'aparició d'un espai multifuncional amb un caràcter a mig camí entre l'espai comú i l'íntim, que es podia fer servir tant de manera individual com compartida.

Arribar a habitar
realment la casa
suposarà, doncs,
poder participar
d'aquesta
construcció,
poder actuar en
l'espai físic que la
conforma, poder
percebre-la com
un lloc que ofereix
benestar

Poder participar en la modificació dels espais de la casa suposa poder contribuir a definir un entorn més adient amb les necessitats del grup d'infants i/o adolescents que l'estan compartint, i obrir la possibilitat a la creació de nous espais dins la casa. Estimular aquestes intervencions és perfectament compatible amb un funcionament que mantingui una dinàmica de vida quotidiana estructurada i un marc quotidià previsible per als que hi viuen.

Arribar a habitar realment la casa suposarà, doncs, poder participar d'aquesta construcció, poder actuar en l'espai físic que la conforma. Poder percebre-la com un lloc que ofereix benestar, i que també s'ha contribuït a oferir-lo, tant per a un mateix com per a les persones amb qui es comparteix. Poder sentir-la com un refugi quan calgui, com un lloc que també permet recollir-se un mateix sense que això suposi un sentiment de solitud.⁴

La casa com a espai on tenir cura

Els que habiten
tenen cura d'algú
o d'alguna cosa,
per tant, actuen i
alhora se senten,
també, subjectes
d'una cura

Heidegger (1951) ens assenyala una segona implicació d'un veritable habitar: el fet de tenir cura. Un "tenir cura" passiu i actiu, atès que els que habiten tenen cura d'algú o d'alguna cosa, per tant, actuen i alhora se senten, també, subjectes d'una cura.

Entenem aquesta "cura activa i passiva" com una cura compartida, que no és exclusiva o propietat d'unes persones en concret, que

no pertany a una casta de cuidadors que distribueixen les seves atencions [...], una funció compartida, una aliança dialèctica, creativa, dels que curen i dels que reben aquesta cura, que junts fan fluir una dinàmica singular, especialment teixida gràcies a l'especificitat dels subjectes que són. (Fleury, 2020 p. 7).

Basada en un tipus de relació que fa possible l'establiment de la confiança i l'aparició d'un temps per compartir amb l'altre. Una relació oberta a l'altre, receptora del temps que aquest ofereix i que, com diu Byung Chul-Han (2021), és allò que crea llaços forts.

És quan es dona aquest tipus de relació que trobem entorns residencials facilitadors, emocionalment estables, on l'infant o l'adolescent se sent prou segur com per poder construir una relació de *confiança*.⁵ Una relació de cura que dona lloc a l'obertura del que Winnicott defineix com *espai potencial*,⁶ on l'infant o l'adolescent accedeix a la possibilitat de dotar de significat o de donar una nova significació a algunes de les seves vivències. Sortir de la repetició, modificar la seva narrativa tot atorgant sentit al que amb dificultat podia dir amb paraules. És quan es comprèn la relació de cura com a aprenentatge, experiència i protecció (Stiegler, B., 2015), que la casa es transforma i esdevé en una llar "prou bona" (Winnicott, 1950).

Construir i tenir cura implica disposar de temps per poder establir aquest espai de relació. Permetre l'existència d'espais de temps buits, sense activitats programades, on poder "retirar-se", on pugui aparèixer l'avorriment sense que produeixi malestar, perquè és entès com a possibilitat de creativitat, de generar noves maneres d'expressar desitjos, preocupacions o inquietuds, mitjançant la paraula dita o escrita o la realització d'imatges (dibuixos, collages, fotografies, petites gravacions, etc.).

Relacions de cura cultivades també en petits gestos quotidians: posar música un matí en llevar-se, desitjar una bona jornada abans de marxar de casa, compartir sobretaula, poder tenir una breu conversa a l'hora d'anar a dormir... Tots aquests detalls que mostren el reconeixement de l'altre com algú que importa, com algú de qui tenir cura i de qui es pot reconèixer la pròpia capacitat de cura vers els altres. Tot allò que fa de la casa un espai de vida. Un espai on es reconeix l'infant o adolescent que arriba com a portador d'una història singular i de capacitats per actuar, cuidar i crear. Com a subjecte immers en una xarxa de relacions afectives, socials i culturals que el conformen i en què participa⁷. Habitar realment el centre residencial suposa que pugui ser transformat en casa i pugui ser sentit com a llar, escenari on es confirma l'existència dels qui l'habiten (Pinilla, 2015).

No hem de pensar, però, que habitar realment la casa, arribar a sentir-la com a llar pròpia, suposa la desaparició dels conflictes. La casa, com a espai relacional i de cura, ha de tenir la capacitat per assumir-los, atorgant-los significat i sabent distingir quan formen part d'un procés d'avenç i quan parlen de la incapacitat d'algun dels seus habitants per poder assumir un entorn que no li és prou contenidor⁸.

D'altra banda, cal recordar que Winnicott ens adverteix del fet que l'entorn també pot resultar malalt, verinós. Això és així quan estableix una relació d'acatament amb la realitat exterior, en què es reconeix el món com quelcom

Aquest centre residencial que vol ser casa pot ser també lloc de malaltia si, en comptes de generar un entorn de cura i creació, fa del compliment d'un règim normatiu el seu únic fi

que cal encaixar o exigeix adaptació total, generant un sentiment d'inutilitat. En aquest sentit, aquest centre residencial que vol ser casa pot ser també lloc de malaltia si, en comptes de generar un entorn de cura i creació, fa del compliment d'un règim normatiu el seu únic fi. Així doncs, hem de considerar la condició de *pharmakon*⁹ que presenta tot centre residencial, entesa com el fet que pot ser lloc de generació de salut, però també pot ser un verí per als que hi viuen o hi treballen.

Què succeeix quan l'infant o l'adolescent no pot arribar a habitar la casa que l'acull? Sigui per les seves dificultats, per la deprivació¹⁰ patida, per no poder rescatar els elements prou conservats que li permetin alliberar-se mínimament del temor a la repetició dels danys rebuts o perquè la casa no ofereix les condicions necessàries per a poder ser habitada.

Llavors, l'intent de retornar a la "casa natal", o marxar a la d'un familiar, amic o, fins i tot, una de compartida amb un grup d'iguals, pot suposar una alternativa al fet de no trobar el seu lloc a la casa que l'hauria d'acollir. Una recerca d'un espai de vida alternatiu que potser es durà a terme o que potser no arribarà a materialitzar-se, restant en la insistència d'un desig que idealitza el lloc de provenença o algun d'aquests altres llocs sobre els quals es deposita l'esperança d'ésser acceptat.

L'actual presència del ciberespai en la nostra vida quotidiana obre la possibilitat de tractar de reconèixer en les seves xarxes socials el lloc d'acollida desitjat

Ara bé, l'actual presència del ciberespai en la nostra vida quotidiana, també en la dels infants i adolescents residents en un centre, obre, entre d'altres, la possibilitat de tractar de reconèixer en les seves xarxes socials el lloc d'acollida desitjat. Un entorn on establir noves relacions, fins i tot arribar a construir una narrativa nova al voltant d'un personatge creat a imatge d'aquell que es creu que serà millor acceptat. On trobar allò que no es pot reconèixer en la casa o que aquesta no pot oferir. Viure a la casa i habitar a les xarxes.

El ciberespai: lloc o casa

Partint de la interrelació actual de la realitat física i la virtual, influenciant-se l'una a l'altra (podríem dir creant-se l'una a l'altra?), sembla interessant pensar com es dona aquesta relació en els infants i adolescents que es troben en un marc d'acolliment residencial. Què suposa per a aquests nens i adolescents la velocitat, l'accessibilitat immediata, l'eliminació del temps, les característiques d'aquest altre espai que penetra en els espais físics en què es desenvolupa la nostra vida quotidiana. Què pot buscar en aquesta altra realitat qui es veu amb dificultats per reconèixer-se ell mateix, per a construir la seva identitat. O quin és l'ús en el cas dels nois i noies emigrats immersos en una cultura diferent, de la qual fins fa poc potser no tenien més que un conjunt d'imatges, sovint rebudes d'amics, precisament, mitjançant les xarxes socials.

No es tracta de negar els aspectes positius que l'entorn virtual pot oferir ¹¹, les possibilitats de creació, de comunicació, la reducció de distàncies, etc. Els educadors dels centres residencials coneixen i utilitzen algunes de les prestacions que ofereixen els mòbils en la seva relació de cura i atenció dels infants i adolescents. La possibilitat de mantenir-se en contacte mitjançant les aplicacions de missatgeria instantània o disposar d'informacions relatives a les actuacions d'infants i joves en les xarxes socials en serien dos exemples.

El que es pretén en aquest article no és analitzar aquests usos, sinó considerar la interrelació entre l'espai residencial i el seu significat i el ciberespai. Més concretament, si aquest últim pot ser entès per alguns infants i adolescents desemparats com un lloc on sentir-se acollits.

Amb aquest objectiu, cal considerar alguns dels elements que caracteritzen el ciberespai:

- El telèfon intel·ligent (*smartphone*) com a dispositiu privilegiat.
- La imatge com a element dominant.
- Presència/absència del cos.
- La interrelació realitat física – realitat virtual.

El telèfon intel·ligent com a dispositiu privilegiat

Podem dir que actualment es tracta de l'aparell principal en l'ús de les noves tecnologies, també per part dels infants i els adolescents, sense que siguin una excepció aquells que viuen en un entorn residencial.

La connexió quasi contínua que permet l'*smartphone* (Sadin, 2017)¹² reforça la sensació de disponibilitat immediata, generant una falsa seguretat basada en la suposada facilitat del contacte amb l'altre en qualsevol moment via missatgeria instantània (WhatsApp, per exemple) o xarxa social. Es tractaria d'una seguretat en què cal estar sempre en alerta, tenir a mà l'aparell que ens ha de permetre aquesta connexió amb què ens dirigim als altres i, sobretot, en què esperem dels altres un reconeixement de la nostra existència.

La qüestió rau en la inevitable presència del mòbil als centres, en el temps de què els infants i adolescents que viuen al centres en poden disposar o en l'ús que en fan. Sobretot, centrada en l'aspecte de control, en el comprensible desig de mirar de tenir informació sobre el tipus de relacions que estableixen mitjançant aquest aparell.

Sembla clar que, per a alguns dels infants acollits, el mòbil no és només un instrument per comunicar-se amb la família i els amics, sinó que el seu valor rau precisament a ser el portador d'una seguretat que es necessita especialment. Alhora, els possibilita mostrar tant les seves preocupacions, enyors i desitjos, com construir un relat amb imatges d'allò que viuen o que els agradaria viure.

La imatge com a element dominant

La imatge juga un rol dominant perquè mostra accions, llocs i instantànies de la vida quotidiana personal, familiar o social

Malgrat la utilització de la veu o del text en les comunicacions que permet el dispositiu, la imatge juga un rol dominant perquè mostra accions, llocs i instantànies de la vida quotidiana personal, familiar o social. Suposa la presentació o representació d'un mateix i arriba a constituir àlbums de memòria d'una durada imprecisa. La pantalla, llavors, esdevé el component central de l'aparell. Hi veiem tant les imatges produïdes per nosaltres com les rebudes dels altres. Hi dirigim la nostra mirada. Observem els altres, allò que ens fan arribar, però també a nosaltres mateixos i com volem ser percebuts. La pantalla produeix una doble mirada, interior (en què em miro) i exterior (amb la qual miro els altres i el que m'envolta), establint passatges entre totes dues (Dalmaso, 2015)¹³.

La càmera és un altre component fonamental. És necessària per a produir les imatges, per a establir la telepresència i va més enllà d'un instrument de registre. En el cas dels adolescents, especialment, és també un mediador social mitjançant el qual s'estableix contacte amb el grup d'iguals, permetent guardar la individualitat i alhora acollir-se al grup amb el qual comparteixen les imatges, arribant a produir narratives compartides.¹⁴ I en aquesta producció, les *selfies* mostren als altres allò que fem, allò que volem que sàpiguen de nosaltres, el desig de com volem ser vistos. Com assenyalen alguns autors (Tifentale i Manovich, 2015), les *selfies* són un producte d'una càmera en xarxa que tenen la seva raó de ser en ésser compartides. Expressen identitat i, alhora, pertanyen a una determinada comunitat (la de la xarxa social utilitzada o la del grup creat al qual es pertany).

D'aquí la necessitat de tenir en compte la forta presència d'aquest llenguatge d'imatges present en les connexions entre ells. La necessitat d'aprendre a "llegir" les produccions visuals dels infants i adolescents, també dels que viuen als centres residencials, ja siguin *selfies* o imatges d'allò que els envolta. Entendre aquestes imatges suposa entendre com es veuen, com volen ser vistos i què és allò que els interessa. Cal considerar quina és la relació que estableixen amb la càmera i la pantalla, així com les característiques de les imatges que produeixen en el moment en què s'han fet. Què és el que cerquen en la seva exposició a les xarxes socials.

Realitat física i realitat virtual. Una casa virtual?

Fins ara, s'ha fet referència a l'eina privilegiada (el telèfon intel·ligent) en la relació actual amb el ciberespai i a dues de les característiques d'aquesta relació: el domini de la imatge i l'absència del cos, presents en la nostra interacció entre la realitat física i la realitat virtual, considerant les possibles especificitats en el cas del col·lectiu que ens ocupa.

El que es planteja a continuació és la relació entre les dues realitats, també en el cas dels residents dels centres. Ens trobem amb dues realitats que semblen portar-nos a decidir quina hem de privilegiar, quan, potser, la pregunta no és aquesta, sinó què hem d'esperar d'una vida entre elles dues (Menéndez, 2009). I en aquesta relació de les dues realitats, cal preguntar-se si el ciberespai pot arribar a ser considerat un lloc d'acollida, “una altra casa” per part dels infants i adolescents que viuen als centres. Amb aquest objectiu, recorrerem a la contraposició que fa Winnicot entre *realitat psíquica* o *interna* i *realitat externa* o *compartida*, i el concepte de *base segura* definit per Bowlby.

Les dues realitats que planteja Winnicott (la seva interrelació i el caràcter compartit de la realitat externa) porten alguns autors (Mendes, 2015) a considerar el telèfon intel·ligent com un suport de les experiències íntimes i de les compartides. Per tant, podríem concloure que és una eina per a trobar una certa “acollida” en el ciberespai, sempre que, ens diu la mateixa autora, l'*smartphone* no sigui utilitzat com a pont per a la realitat compartida sinó com a eina per a substituir-la. Acceptant aquest plantejament, en el cas dels infants i adolescents residents als centres, hauríem de tenir en compte també l'especial situació afectiva en què es troben, sigui per haver patit deprivació, sigui per estar allunyats del seu entorn familiar i, de vegades, de la seva cultura. Això ens fa considerar la importància que pren la tercera dimensió plantejada per Winnicott, aquest tercer espai potencial situat entre la realitat interna i l'externa i que és el que dona prou seguretat com per a poder modificar la seva relació amb ambdues. Dificilment podem pensar en la constitució d'aquest espai en un entorn virtual on el cos és absent. Podríem parlar d'un compartir, d'un suport, però no d'un espai d'acollida real com el que pot representar la relació de cura entre els educadors i els infants i adolescents en un centre, aquesta, sí, generadora d'aquest tercer espai.

Considerem, ara, els cinc factors establerts per Bowlby com a propis de la *base segura*: disponibilitat, sensibilitat, acceptació, cooperació i pertinença, i tractem de veure si es poden donar en l'entorn virtual i, en conseqüència, si és capaç de generar també una base segura.

La disponibilitat que presenten els telèfons intel·ligents, el sentiment de pertinença a un grup de conversa (per exemple, a un grup de WhatsApp), el de cooperació i acceptació participant en xarxes socials sembla que invitarien a pensar que el ciberespai pot arribar a ser percebut com un lloc capaç de gene-

Cal preguntar-se si el ciberespai pot arribar a ser considerat un lloc d'acollida

rar una base segura en les relacions. Fins i tot, es podria arribar a identificar la sensibilitat com a factor present en les relacions al ciberespai. Sota aquesta perspectiva, seria possible considerar la creació “d’una casa”, en el seu sentit de lloc d’acollida i de compartir el cuidar, en el món virtual?

Hi ha altres aspectes que qüestionen profundament aquesta hipòtesi. Quin tipus de relació és la dominant en el ciberespai? Quin tipus de col·lectivitats es formen a les xarxes socials? Podem pensar que l’absència del cos en la relació no té cap importància?

Hem de tenir en compte l’enfocament individualista de les xarxes socials. Sota aquesta concepció, el subjecte és reduït a un àtom, algú tancat en si mateix, aliè al seu entorn. La relació queda mediatitzada o, millor dit, subjectada a l’estructura tècnica, algorítmica, de la xarxa que s’utilitza. Les relacions que es donen en aquest marc presenten un predomini de la connexió en què l’enteniment no es basa en una interpretació empàtica dels signes i intencions de l’altre, sinó en la conformitat i adaptació a una estructura sintàctica (Berardi, 2017).¹⁵ Ens trobem, doncs, lluny de la presència d’una autèntica sensibilitat. El resultat és el predomini a la xarxa de col·lectivitats cohesionades per lligams lleugers i no per vincles forts, vincles que remetent a una mera compareixença i no a un pertànyer, i on els afectes s’han tornat estratègics (Zafra, 2021).

L’absència del cos situa la imatge com a substitutiva d’aquest, contribueix a l’impuls de compartir imatges pròpies, sovint construïdes especialment per ésser vist i per obtenir el *like*, a la recerca d’una pretesa acceptació.

Com més difícil és habitar la casa, com més dificultat per poder establir i reconèixer aquest camp de cura compartida, l’espai virtual més s’erigirà com a espai de fugida davant la vida quotidiana residencial

Difícilment podem pensar que aquest tipus de relació pugui contribuir a la construcció d’una *base segura*. Difícilment ens trobaríem propers a una *llar*, malgrat els intents d’alguns autors de definir algunes xarxes socials con a llocs d’acollida. Per exemple, considerar Facebook no com una casa, però sí com un *tercer espai virtual*, és a dir, un lloc on la gent es troba de manera informal en un clima propici per a sentir-se acollit i compartir temps i opinions (com ho serien alguns bars o perruqueries), concepció descartada pel mateix autor del concepte de *tercer espai*.¹⁶

Així doncs, pel que fa als infants i adolescents que viuen als centres, podríem establir com a hipòtesi tot el contrari: que com més difícil és habitar la casa, com més dificultat per poder establir i reconèixer aquest camp de cura compartida, l’espai virtual més s’erigirà com a espai de fugida davant la vida quotidiana residencial.

Una altra qüestió és la utilitat dels telèfons intel·ligents com a instruments de comunicació i també com a eines de creació dins el marc dels centres residencials. Per exemple, la utilització de la càmera del mòbil com a eina per a produir narratives en què puguin expressar la seva visió sobre diversos temes¹⁷. Sobre allò que els resulta d’interès, sobre la seva visió del que els

envolta o sobre allò que representa per a ells el lloc en què viuen. Reforçar, així, la capacitat de creació dels infants i joves, d'expressar i reordenar les seves vivències, d'expressar-les i també de compartir-les, de transformar-les en experiències.¹⁸ Ajudant a fer del centre residencial una casa, una llar en què desenvolupar l'autonomia front l'heteronomia (la meua llei és la de l'altre), que representa la necessitat de ser acceptat en una comunitat virtual (Dauphin, 2012).

De les condicions generals per afavorir l'acolliment residencial com una veritable casa

Que l'acolliment residencial pugui donar lloc a cases realment habitades també depèn d'una sèrie de condicions externes. No podem obviar la influència d'un marc social en què el pensament neoliberal afecta els serveis públics. La concepció individualista, les crides a l'empoderament personal, al consumisme hedonista i el reclam a adaptar-se a una situació que no tindria alternativa deixen poc o cap lloc a una veritable cura de l'altre, a una concepció de la salut (física i mental) com un bé comú o reconèixer i potenciar el valor del coneixement col·lectiu, si no és per a expropiar-ho. Per això la importància de garantir els mitjans necessaris i la qualitat dels mateixos en l'atenció a les poblacions més sotmeses a la fragilitat.

Així, els infants i adolescents de què parlem tenen dret a comptar amb el compromís real d'una administració que ha decidit posar-los sota la seva tutela i, per tant, responsabilitzar-se de la seva bona cura.

Tenir cura d'algú suposa també disposar de recursos tècnics i econòmics, controlant l'ús d'aquests diners públics quan es delega l'atenció dels infants i joves a entitats que no formen part de l'administració. Suposa optar per dispositius residencials de petita mida (unitats de sis o màxim vuit infants o adolescents).

Ahora, l'administració hauria de ser generadora de creació i de canvi com també ho poden ser els equipaments residencials que en depenen; valorant la capacitat tant dels treballadors de què disposa com d'aquells en què deleguen les funcions d'atenció directa a infants, adolescents i les seves famílies; potenciant la construcció de pensament col·lectiu, anant més enllà de la simple gestió administrativa i evitant caure en els cants de sirena dels instruments algorítmics com a posseïdors de la veritat; mostrant una preocupació real per la millora constant d'aquest serveis.¹⁹

Finalment, cal que els professionals que atenen els infants i adolescents que viuen als dispositius residencials reivindicuin la importància del seu treball, de les seves capacitats com a col·lectiu, de cuidar i de generar coneixement, de construir confiança en ells mateixos. La confiança de què parlàvem en referència als infants i adolescents dels quals tenen cura. La confiança que, com diu Fisher (2020), augmenta la capacitat d'actuar, que augmenta la confiança, i així successivament en el que ell defineix com una espiral virtuosa.

Joan Ibàñez Perera
 Psicòleg
 emaildenjoan@gmail.com

Bibliografia

- Ars industrialis. *Vocabulaire*. <https://arsindustrialis.org/vocabulaire>
- Bachelard, G. (2016). *Poética del espacio*. Fondo de Cultura Económica.
- Benjamin, W. *Experiencia y pobreza*. www.semioticaneeelalma.files.wordpress.com
- Berardi, F. “Bifo”. (2017). *Fenomenología del fin. Sensibilidad y mutación conectiva*. Caja Negra Editora.
- Berardi, F. “Bifo”. (2022). *El tercer inconsciente. La psicosfera en la época viral*. Caja Negra Editora.
- Bowlby, J. (2009). *Una base segura. Aplicaciones clínicas de una teoría del apego*. Paidós.
- Chul-Han, B. (2021). *No-cosas*. Taurus.
- Cipriano, M. *Apuntes sobre fotografía, redes sociales y subjetividad*. <https://www.elpsicoanalitico.com.ar/num6/arte-cipriano-fotografia-redes-sociales-subjetividad.php>
- Dauphin, F. Culture et pratiques numériques juvéniles. Quelques usages pour quelles compétences? *Questions vives*, Vol. 7 <https://journals.openedition.org/questionsvives/988>
- Dalmaso, A. C. (2014). Il bordo opaco. Pensare lo schermo, pensaré la superficie. *Shermi/screems* 55.
- Dalmaso, A. C. (2015). Vedo zero. Interrogare il dispositivo dello sguardo. *Fata Morgana*. www.academia.edu
- Deleuze, G. (1997). *Crítica y clínica*. Anagrama.
- Fernández Del Valle, J.; Bravo Arteaga, A.; Martínez Fernández, M. i Santos González, I. (2012). *Estándares de calidad en el acogimiento residencial. EQUAR. Informes, estudios e investigación*. Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad, p. 29.
- Fidalgo, I. (2021). Entrevista a Remedios Zafra. *Naiz*. www.naiz.eus
- Fisher, M. (2016). *Realismo capitalista. ¿No hay alternativa?* Caja Negra Editora.
- Fisher, M. (2017). *Los fantasmas de mi vida, Escritos sobre depresión*,

hauntologia y futuros perdidos. Caja Negra Editora.

Fisher, M. (2020). *K-punk, vol. 2. Escritos inéditos (Música y política)* Caja Negra Editora.

Flcury, C. (2015) *Les irremplaçables*. Gallimard.

Flcury, C. (2019) *Le soin est un humanisme*. Gallimard col Tracs.

Flcury, C. y Tourette-tourgis, C. (2018). Une école française du soin? Analyse de deux cas d'innovation socio-thérapeutique l'Université des patients et la Chaire de philosophie à l'Hôpital, a Le sujet dans la cité. *Actuels* (7), p. 183-196.

Heidegger, M. (1951). *Construir; habitar; pensar*. www.fadu.edu.uy

Heredia, J. M. (2012). Los conceptos de afectividad y emoción en la filosofía de G. Simondon *Revista de Humanidades*. <https://www.researchgate.net/publication/337362944>

Hui, Y. (2011). La individuació col·lectiva: una nova base teòrica per a les xarxes socials. CCCB. www.lab.cccb.org

Jefrey, D. i Lachance, J. (2012). *Codes, corps et rituels dans la culture jeune*. Les Presses de l'Université de Laval.

Maier, H. W. Essential components in care and treatment environments for children. CyCnet. The International Child and Youth care network. <https://cyc-net.org/pdf/classicMaier.pdf>

Mannoni, M. (1979). *La educación imposible*. Siglo XXI Editores.

Márquez, I. (2017). El smartphone como metamedio. *Observatorio journal* <https://www.researchgate.net/publication/318663322>

Mendes, R. (2015). Smartphones objeto transicional e conectividade de um novo espaço potencial. Estudos de Psicoanálise, núm. 44. <http://pepsic.bvsalud.org/pdf/ep/n44/n44a15.pdf>

Menéndez, R. F. (2009). Pasadizos entre realidades alteridades y alteraciones virtuales. *Eikasía. Revista de filosofía* (24) <https://revistadefilosofia.org/24-24.pdf>

Pérez Gomar, A. (2015). *Consecuencias de la "deprivación" infantil en un adolescente con tendencia antisocial y el vínculo terapéutico como generador de simbolización*. (Tesis de especialización. Universidad de Ciencias Empresariales y Sociales).

<http://dspace.uces.edu.ar:8180/xmlui/handle/123456789/5051>

Pinilla, R. (2005). Vivienda, casa, hogar: las aportaciones de la filosofía al problema de la vivienda. *Documentación Social* (138), p. 13-39. www.academia.edu

Rosa, H. (2016). *Alienación y aceleración*. Katzeditores.

Sadin, E. (2017). *La realidad aumentada*. Caja Negra Editora.

Sainz, F. (1999). Quan l'amor del subjecte fa mal l'objecte. *Intercanvis, papers de psicoanàlisi*.

Santamaria, A. (2020). *Políticas de lo sensible*. Akal.

Serfaty-Garzon, P. (2003). *Habiter, a Dictionnaire critique de l'habitat et du logement*. Editions Armand Colin

Stiegler Barbara. (2019). *Il faut s'adapter. Sur un Nouvel impératif politique*. Gallimard

Stiegler, B. (2015). *Lo que hace que la vida merezca ser vivida*. Avarigami.

- Stiegler, B. (2018) *Dans la disruption. Comment ne pas devenir fou?* Babel.
- Tifentale, A. i Manovich, L. (2015) Selfiecity: Exploring photography and self-fashioning in social media. *Postdigitals Aesthetics*. <https://www.researchgate.net/publication/303429814>
- Waldenfels, B. (2004) Habitar corporalment el espai. *Daimon Revista Internacional de filosofia* (32), 21-3 <https://revistas.um.es/daimon/article/view/15221/14681>
- Winnicott, D. (1950) *El niño deprivado y como compensarlo por la pérdida de una vida familiar*. Biblioteca Winnicott.
- Winnicott, D. (1965) *The maturational processes and the facilitating environment: Studies in the theory of emotional development*, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis. <http://doctorabedin.org/>
- Winnicott, D. (1974). *Realidad y juego*. Gedisa.

-
- 1 Deleuze, en el seu article *Lo que dicen los niños*, planteja una concepció cartogràfica per a comprendre els trajectes vitals dels infants, assenyalant la importància d'aquests trajectes, amb les seves càrregues, així com els escenaris en què tenen lloc.
El trajecte no només es confon amb la subjectivitat dels qui recorren el medi, sinó amb la subjectivitat del medi en si mentre aquest es reflecteix en els qui el recorren. El mapa expressa la identitat de l'itinerari i del recorregut. Es confon amb el seu objecte quan el propi objecte és moviment". "Els mapes se superposen de manera que cadascú troba un retoc al següent, en comptes d'un origen en els anteriors: d'un mapa a un altre, no es tracta de la cerca d'un origen, sinó d'una avaluació dels desplaçaments. Deleuze, G. (1997). *Lo que dicen los niños*. Crítica y clínica. Anagrama.
 - 2 M. Fisher reprèn el concepte d'*espectre* vinculat al d'*hauntologia*, desenvolupat per J. Derrida a *Espectros de Marx*. Derrida ens parla d'aquesta doble direcció de l'*hauntologia*.
La primera remet a allò que ja no és, però que roman com una virtualitat que en realitat és, com la dramàtica compulsió a repetir un patró fatal. El segon sentit remet al que encara no ha passat actualment, però que ja és efectiu virtualment; un atractor –fent servir el terme matemàtic que designa un conjunt de valors cap als quals tendeix un sistema– o una anticipació que influeix sobre el comportament present. Fisher, M. (2017). *Los fantasmas de mi vida. Escritos sobre depresión, hauntologia y futuros perdidos*. Caja Negra Editora, p. 45.
El plantejament de Fisher ens permet considerar allò que es posa en joc en el moment en què l'infant o el jove sap que anirà a residir a un altre lloc.
 - 3 Evitar la situació que, com ens indica Alberto Santamaria, tan be recull una cançó de Joy Division i que tan propera és a la d'alguns nens i adolescents acollits: The past is now my future, The present is well out of hand (El passat és ara part del meu futur, / el present se'n escapa de les mans). Heart and soul. Joy Division. Citat per Santamaria, A. (2020). *Políticas de los sensible. Líneas románticas y crítica cultural*, p. 59.
 - 4 Sobre el concepte de benestar i la seva relació amb l'espai, Gaston Bachelard diu: "Així el benestar ens torna a la primitivitat del refugi. Físicament l'ésser que rep la sensació del refugi s'estreny contra si mateix, es retira, s'arrauleix, s'oculta, s'amaga". Bachelard, G. (2016). *La poética del espacio*. Fondo de Cultura Económica.
 - 5 Apliquem el terme *confiança* en el sentit que li atorga Spinoza, tal com ens recorda Fisher: "una alegria que sorgeix de la idea d'un objecte passat o futur del qual ja no dubtem" i que "immediatament augmenta la capacitat d'actuar fent créixer la confiança, i així successivament: una profecia autocomplerta, una espiral virtuosa". Fisher, M. (2020). *K-punk, vol. 2, Escritos reunidos e inéditos (Música y política)*. Caja Negra Editora, p. 467-468.

- 6 F. Sainz, recollint el concepte d'espai potencial de Winnicott, destaca que es tracta "d'un potencial de capacitats que esperen manifestar-se i desenvolupar-se en el si d'una relació" Sainz, F. (1999). Quan l'amor del subjecte fa mal a l'objecte. *Intercanvis. Papers de psicoanàlisi*.
- 7 Ens sembla interessant considerar la noció de *transindividuïtat* de G. Simondon, entesa com allò que produeix que els individus existeixin junts, que els fa coincidir, que està entre allò psíquic interior i allò social exterior. "No cal pensar l'individu aïlladament, sinó a partir de les relacions que l'entretreixen i en les quals es juga l'esdevenir de la seva individualitat. No cal pensar l'individu en termes estàtics i substancials, sinó a partir del procés que va conformant la individualitat". Heredia, J. M. (2012). Los conceptos de afectividad y emoción en la filosofía de G. Simondon. *Revista de Humanidades*.
Transindividuació, doncs, com a "transformació del jo pel nosaltres i del nosaltres pel jo". Transindividuation. *Ars industrialis*. www.arsindustrialis.org
En una línia similar, David Smail recorda la posició de Spinoza, que entén que el "món interior" és en realitat un plec de l'exterior. "Moltes de les característiques que tendim a veure com a *psicològiques* són adquirides a fora". Citat a Fisher, M. (2018). *K-Punk, vol. 2*. Caja Negra Editora, p. 500.
- 8 Maud Mannoni ens recorda que, en referència a l'atenció institucional d'infants i especialment adolescents, Winnicot assenyalava l'existència d'un *període d'esperança* (acompanyat del fet de posar a prova el medi) i un *període de desesperança* (en què no és estrany veure sorgir els efectes d'una situació regressiva). Mannoni, M. (1979). *La educación imposable*. Siglo XXI Editorial, p. 68.
- 9 Bernard Stiegler ens presenta el concepte de *pharmakon*, a partir del text de Derrida *La farmacia de Platón*, que alhora desenvolupa el mateix concepte definit per Plató a *Fedre*. Stiegler assenyalava el caràcter de *pharmakon* que tenen les noves tecnologies i que reprendre més endavant, però entenem que el mateix concepte es pot aplicar, entre d'altres, a la funció de les institucions que acullen infants i joves deseparats. Vegeu Stiegler, B. (2017). *Lo que hace que la vida merezca ser vivida*. Madrid. Avarigami.
- 10 Entenem el terme *deprivació* segons el defineix D. Winnicott: "la deprivació no és una simple privació, sinó que significa que el nen, en una etapa primerenca, va tenir un vincle prou bo, que després va perdre. Una presència que després es va fer absència per un temps tan prolongat, que el fràgil psiquisme del nen no va poder suportar aquesta mancança". Pérez Gomar, A. *Consecuencias de la "deprivación" infantil en un adolescente con tendencia antisocial y el vínculo terapéutico como generador de simbolización*. (Tesis de especialización, Universidad de Ciencias Empresariales y Sociales).
- 11 Hem de considerar també l'entorn virtual en el doble sentit del qualificatiu "virtual". En el sentit de referida al fet de ser creada artificialment en contraposició al món "real" o físic, i en el sentit de *potència*. I és en aquest segon sentit que obre un ventall de possibilitats amb efectes positius i negatius.
- 12 Sadin identifica cinc característiques de telèfon intel·ligent:
- 1 Permet una connexió espai-temporal gairebé contínua.
 2. Confirma l'adveniment d'un cos interfície.
 3. Es presenta com un instrument d'assistència que desarma tendencialment la navegació a Internet a favor d'aplicacions personalitzables per fer més segura o enriquir la quotidianitat.
 4. Es mostra com la instància privilegiada de la geolocalització.
 5. Representa el primer objecte que generalitzarà, a llarg termini, el fenomen de la realitat augmentada, en introduir un doble règim de percepció, aquell que és directament confiscat pels nostres sentits i aquell que és simultàniament alimentat per una miriada de servidors".
- Sadin, E. (2017). *La realidad aumentada*. Caja Negra Editora, p. 56-57.
- 13 La mateixa autora assenyalava l'efecte tàctil com l'element més significatiu en la nostra relació amb les pantalles. Ho podem veure en la presència del tacte en l'ús dels telèfons

- intel·ligents. Dalmaso, A. C. (2014). Il bordo opaco. Pensare lo schermo, pensare la superficie. *Rivista di estetica*, (55), p. 53-70.
- 14 Jeffrey i Lachance distingeixen tres funcions pel que fa a la càmera digital en el context de la socialització de joves i adolescents. La primera, la càmera és utilitzada com a pretext per a entrar en contacte amb l'altre. La segona, la càmera és un objecte que dona al subjecte el poder de fotografiar i filmar. La tercera és la d'arxiu. Jeffrey, Denis i Lachance, Joselyn (2012). *Codes, corps et rituels dans la culture jeune*. Les Presses de l'Université de Laval, p. 85-86.
 - 15 Davant d'aquest predomini dels aspectes connectius, Berardi oposa la *conjucció*, entesa com a comprensió empàtica, que dona lloc a l'acte creatiu. Berardi, Franco, "Bifo" (2017). *Fenomenologia del fin. Sensibilidad y mutación conectiva*. Caja Negra Editora.
 - 16 Ray Oldenbourg va definir el concepte de tercer espai com aquell lloc on no es treballa ni tampoc es viu, però on es troben diverses persones i on hi ha un grup d'assidus en un ambient distès. Llocs com cafeteries, barberies, biblioteques o, fins i tot, esglésies. Oldenbourg ha manifestat que l'entorn virtual no pot ser generador de *tercers espais* en tant que no es dona una presència del cos. Vegeu *Preguntas y respuestas con Ray Oldenbourg*. www.steelcase.com
 - 17 En aquesta línia de treball en el camp social, Identibuzz és una entitat que utilitza des de fa anys els mòbils com a eina a disposició de les persones amb què aborden diverses problemàtiques socials. www.Indentibuzz.org
 - 18 Harmut Rosa reprèn la distinció de W. Benjamin entre vivència (*erlebnis*) i experiència (*erfahrung*), assenyalant el predomini actual de les primeres productores de sensacions, però sense la capacitat de deixar petjada que tenen les experiències: "que ja connecten amb o que són rellevants per a la nostra identitat i història: experiències que toquen i modifiquen allò que som". Harmut, R. (2016). *Alienación y aceleración*. Katzeditores, p. 168. Vegeu també Benjamin, W. *Experiencia y pobreza*. www.semioticanelaalma.files.wordpress.com
 - 19 "Es fa més esforç per assegurar que els serveis oferts per l'autoritat local siguin representats correctament que per millorar concretament aquests serveis". Fisher, M. (2016). *Realismo capitalista. ¿No hay alternativa?* Caja Negra Editora, p. 75.
-